

Toespraak van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

Ter gelegenheid van het 100-jarig jubileum van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond op 15 oktober 1998 te Leiden

F. van der Ploeg

Dames en heren,

Inleiding

50 Jaar monumentenzorg verdient respect. Honderd jaar KNOB is dan een dubbele felicitatie waard. Het is, om met de Monumentenwet te spreken, een feit van wetenschappelijke en cultuurhistorische waarde. Een mooi jubileum dat u kennelijk hebt aangegrepen, niet alleen om terug te zien, maar ook om vooruit te kijken. Daarmee gooit u de handschoen in de ring. Ik pak die handschoen van u graag op.

Nederland is een land dat tot in detail kunstmatig en dus cultureel bepaald is. Maar Nederland is ook nooit 'af'! We houden niet op met bouwen, verbouwen, inrichten en herinrichten. Neem nu de grootschalige investeringen in kunstwerken als Schiphol, de Hogesnelheidslijn, woningbouwlocaties en zelfs in natuur-ontwikkeling. In dit proces en in politieke discussies mag het culturele element niet ontbreken. Cultuurhistorie moet op de maatschappelijke agenda komen. Dat vraagt om een open debat en een maatschappelijke dialoog.

Nederland is nooit af, zei ik. De dichter Willem van Toorn schreef daar iets over in het gedicht *Tegen de tijd*.

*'Tussen de wolken en aarde de tekens
dit waren wij, zijn wij. Kijk maar,
wij graven land uit het water,
stapelen stenen tot torens,
onze blik laat geen ruimte met rust.'*

Cultureel erfgoed honderd jaar

Honderd jaar geleden was cultureel erfgoed nog iets waar men de hoed voor afnam. Archeologie en monumenten, die waren voor heren van stand. Op historische kiekjes van een opgraving zag je ploeterende arbeiders. Vanaf de rand van de opgravingsleuf keken onberispelijk geklede en pijprokende vorsers toe. Cultureel erfgoed hoorde bij de culturele en maatschappelijke elite, net als wetenschap.

Dat was toen. 'Times, they are a'changin' zong Bob Dylan. En inderdaad er is wel het een en ander veranderd. Tegenwoordig spreken we over cultureel erfgoed als een collectief en dus democratisch goed. Een collectief goed dat bovendien belangrijk is voor het vestigingsklimaat in Nederland. Wie

had dat honderd jaar geleden kunnen vermoeden? En wie had kunnen vermoeden dat er zoiets zou ontstaan als cultuurhistorisch toerisme? Of erfgoededucatie? Of investeren in monumentenzorg? Of commerciële archeologie?

Uw congres heeft als ondertitel *Ontwikkeling in het denken over cultureel erfgoed*. Vergis ik mij als ik meen dat de maatschappelijke ontwikkelingen sneller gaan dan het denken over cultureel erfgoed? De vraag stellen is niet altijd het antwoord geven, maar hier is dat wel het geval. Vandaar dat ik de gelegenheid te baat wil nemen om eens wat te schudden aan de boom van het onroerend cultureel erfgoed in het licht van die maatschappelijke ontwikkelingen.

Graag wil ik mij op deze plaats concentreren op: de ontwikkeling van een wetenschappelijke benadering die samengaat met een brede maatschappelijke inbedding van cultureel erfgoed, met als sleutelbegrip culturele identiteit. Daarna wil ik iets zeggen over de cultuurhistorische opgave bij de inrichting van Nederland, met culturele kwaliteit als sleutelbegrip.

Toen ik in de aankondiging van uw congres las dat de KNOB ook wel 'het wetenschappelijk geweten van de monumentenzorg' wordt genoemd, dwaalden mijn gedachten onwillekeurig af naar twee gewetensvolle, fictieve vorsers: Bouvard en Pecuchet, romanhelden van de gelijknamige roman van Gustave Flaubert. Deze helden maakten er hun levenswerk van om alle kennis vast te leggen. Ze probeerden zo vat te krijgen op de waarheid en de werkelijkheid. Ze wilden alles weten en legden alles vast. Van de Landbouw en de Filosofie tot aan de archeologie. Jawel, ook het verleden werd zo volledig mogelijk geclassificeerd, geanalyseerd en vastgelegd. Zo hoopten zij aan de welhaast beklemmende onzekerheid van het heden te ontsnappen en een diepere zin in het geheel te ontdekken. Flaubert beschrijft hen als potsierlijke figuren: gewetensvol, maar tot mislukken gedoemd. Net als Blackadder de draak steekt met mensen die in de Engelse taal alle woorden willen vastleggen. Dat heeft ook iets koddigs.

Het is nu anderhalve eeuw later en wij weten dat het denken over cultureel erfgoed het encyclopedisch stadium allang is ontstegen. De KNOB heeft er mede toe bijgedragen dat er anders over dat erfgoed en het behoud ervan wordt gedacht. Vandaag start u een discussie hierover. Dat dit vandaag is

verrast mij als betrekkelijke nieuwkomer op dit terrein. Is het cultureel erfgoed dan te laat ontruikt aan het exclusieve recht van de wetenschappers en de culturele elite? Heeft het cultureel erfgoed zich te lang in een 'splendid isolation' gewenteld?

Hoe dan ook, het gebeurt laat en misschien te laat en in mijn ogen in ieder geval nog niet in voldoende mate. Er ligt nog een geweldige opgave, die ook moet zorgen voor een maatschappelijke legitimatie van de wetenschappelijke arbeid en een verdere – wat ik maar even 'democratisering van het cultureel erfgoed' noem. Een gezamenlijke opgave, voor u, voor bestuurders, ondernemers, planners, bouwers en zeker ook voor mijzelf. Ook voor de cultuurdiensten ligt hier wat mij betreft een opgave en een kans.

Het is voor de sector monumentenzorg natuurlijk een groot succes dat er extra geld is. Daar ligt een goed verhaal aan ten grondslag, met belangrijke economische spin-offs. Maar een versmalling van de brede opgave voor de monumentenzorg tot extra geld voor individuele monumenten doet geen recht aan de totale opgave.

Bovendien moeten we cultureel erfgoed niet afschepen met alleen wat extra geld voor de monumentenzorg. Daarmee ben ik niet tevreden als ik de totale opgave in aanmerking neem.

Wat zijn voor mij belangrijke notities bij de democratisering van het onroerende cultureel erfgoed? Ik noem er hier enkele, in willekeurige volgorde.

Ten eerste vind ik dat cultureel erfgoed uit de aard der zaak al een behoorlijk groot bereik heeft. We zijn er mee omringd, of zoals de cultuurfilosoof David Lowenthal zegt: 'The past is everywhere (...). Each particular trace of the past ultimately perishes, but collectively they are immortal. Whether it is celebrated or rejected, attended to or ignored, the past is omnipresent'. Dat cultureel erfgoed is dus zo vertrouwd, omdat we er door omgeven zijn. Het is dus niet exclusief en sacrosanct, maar aards, alledaags en van alle dag, dichtbij en vertrouwd; mooi en lelijk. De categorie 'het tuinpad van mijn vader' van Wim Sonneveld staat naast kapitale monumenten als het Paleis op de Dam. En verder moeten we de hunebedden en terpen niet vergeten, of het polder- en rivierenlandschap.

Mooi of lelijk is daarbij secundair en subjectief, het gaat primair om betekenis en waarden. Maar het zou mij ook wat waard zijn als er meer in termen van nieuwsgierigheid, verwondering, ontdekkingstochten en 'de geheimen van gewone dingen' wordt gesproken. Kortom, meer beweging, spanning en avontuur.

Voorts is van groot belang dat het cultureel erfgoed voor iedereen is. De grote kracht is de bindende werking van mensen met hun wijk, dorp, stad of land. Die sociale of culturele cohesie is nog een ontbrekende schakel in ons denken over de toekomstige inrichting van Nederland. In dit verband vind ik een project als het Mercatorplein interessant. Daar wordt een 20-ste-eeuws architectonisch concept een nieuw en intercultureel leven ingeblazen. Daarbij wil ik ook het begrip cul-

turele identiteit van onze leefomgeving nieuw leven inblazen. Spreken over culturele identiteit of zelfs nationale identiteit is als nationaal taboe toch wel doorbroken sinds 1972, toen Wim T. Schippers op de Wereldtentoonstelling van Osaka ons vaderlandse paviljoen als *Frans* paviljoen wilde inrichten, compleet met alpinopetten, stokbroden, affiches van de Notre Dame en de Franse vlag.

Er zou nog meer voor het publiek gedaan moeten worden, nog meer letterlijk en figuurlijk 'openstellen', zoals dat die ene dag in het jaar gebeurt tijdens de Open Monumenten dag. Dat brengt naar schatting 750.000 mensen op de been. Maar ook een archeologische opgraving mag niet worden weggestopt voor publieke belangstelling. Ik hoorde laatst dat er in totaal 150.000 vrijwilligers actief zijn op het terrein van cultureel erfgoed. Daar moet toch nog méér mee te doen zijn.

De samenstelling en leeftijd van het publiek – ik kijk nu in de zaal – vragen bij cultureel erfgoed echter nog heel veel aandacht. Zo is wat mij betreft ook de afwijkende rol van cultureel erfgoed in verschillende culturen van onze multiculturele samenleving aan de orde. Ik zie dit als een kans om met het cultureel erfgoed zowel de culturele identiteit als 'Oer creatieve diversity' te dienen.

Er zijn ook zorgen over het publiek. Op een Open Monumenten dag zijn vooral ouderen aanwezig en heel weinig jongeren. Als we het SCP-rapport van 1998 lezen dan tekent zich in Nederland een scheiding van geesten af: de jongeren richten zich op de hedendaagse populaire cultuur van televisie, pop en disco, terwijl de ouderen zich op de traditionele cultuur richten, met oude steden en dorpsgezichten als belangrijke reisdoelen. Daarbij denk ik aan mijn bezoekjes met Tante Rie, waar we bovendien op koffie en appelgebak werden getrakteerd.

Het SCP constateert dat op den duur het publiek voor traditionele cultuur vergrijsd en slinkt. Die vergrijzing van cultureel erfgoed mag niet doorzetten. Er ligt een inspanningsverplichting om programma's voor de jeugd te maken, en cultureel erfgoed een belangrijker en nadrukkelijker plek in het onderwijs te geven. Erfgoed Actueel en de plaats in het omgevingsonderwijs zijn daarbij van belang. Ik kom binnenkort met nadere plannen hiervoor.

Mijn conclusie is dat er fors moet worden ingezet op democratisering van het cultureel erfgoed. Dit betekent dat ook het verbreden van het denken over cultureel erfgoed zich sneller moet ontwikkelen, gezien het tempo van de maatschappelijke ontwikkelingen. Anders blijft het bij een weliswaar omnipresent maar ook omineus deel van onze verleden tijd.

Ik kom op een tweede belangrijk onderwerp: de cultuurhistorische opgave bij de inrichting van Nederland. Een belangrijke hamvraag is hoe cultureel erfgoed offensiever kan worden ingezet bij de inrichting van Nederland. Dus niet defensief. Cultureel erfgoed moet ook op pragmatische wijze als partner aan tafel zitten bij de grote projecten.

Zoals u weet staan er voor de inrichting van Nederland een aantal belangrijke zaken te gebeuren. Er wordt gewerkt aan een Houtskoolschets voor de inrichting van Nederland, er komt – mede op aandringen van Tweede Kamerlid Duijvestein en mijzelf – een 5e Nota over de Ruimtelijke Ordening aan, en ook nieuwe nota's voor de groene ruimte, verkeer en vervoer, de waterhuishouding, noem maar op. Cultuur mag daarbij niet afwezig zijn, maar moet volwaardig meedraaien.

Daarbij is het van belang ons te realiseren dat cultureel erfgoed altijd al is veranderd, getransformeerd en beladen met nieuwe waarden en betekenissen: een dynamische benadering van cultureel erfgoed is dan ook nodig om van betekenis te zijn voor de toekomstige ruimtelijke ordening. Remmers in vaste dienst missen de boot. Daarbij is het juist een culturele traditie dat Nederland 'handgemaakt', 'kunstmatig' is. De ver doorgevoerde ruimtelijke ordeningstraditie, de democratische besluitvorming en de rol van het nut en noodzaak denken zijn juist typisch Nederlandse verschijnselen. We zijn geen land van Grands Projects, eerder van de Kleine Maat en van Kunstwerken als polders, Deltawerken, bruggen en kanalen. Daar moeten we ook verder inspiratie uit putten.

Het is een fictie te denken dat cultureel erfgoed kan meedoen in de ruimtelijke ordening, zonder dat daar een prijs aan verbonden is. Het is ook een fictie om te denken dat door niet mee te doen het cultureel erfgoed nog een 'levende' plaats in de samenleving kan hebben.

Het is een mooie vondst om hierbij de herkomstwaarde ten behoeve van de toekomst te benadrukken. Culturele continuïteit als rode draad in ons handelen, niet slechts van losse erfgoedfragmenten, maar van Nederland als geheel. Een integrale benadering is hierbij nodig.

Dit opent de weg naar aansluiten bij de ruimtelijke ordening als een culturele daad. Om met de landschapsarchitect Dirk Sijmons te spreken: 'het is zaak een derde weg te zoeken tussen op verheerlijking van de geschiedenis gebaseerde stads- en landschapsbescherming en aan de andere kant een ongenueanceerde, richtingloze scheppings- en vernieuwingsdrang'.

Wat moet er nog gebeuren? Ontzettend veel, dus beperk ik mij hier tot een paar hoofdlijnen:

1. *Cultuurpolitieke visie ontwikkelen* waarbij wat mij betreft de hierboven genoemde noties over de democratisering van het cultureel erfgoed – met een nadruk op jongeren – en de cultuurhistorische dimensie in de ruimtelijke ordening belangrijke elementen.

2. *De krachten bundelen*: hierbij moet rekening worden gehouden met de economische waarde en meerwaarde van cultureel erfgoed voor onze economie. Ook moeten verschillende disciplines meer samenwerken, zoals nu ook gebeurt in het project Belvedere. Maar ook moet er gewerkt worden aan

grensoverschrijdingen met architectuur, natuur, landschap, milieu, de aanleg van infrastructuur en stedelijke vernieuwing. Serieus werk maken van optrekken met anderen: de markt, particuliere organisaties en anderen. De sector moet nog actiever aan het maatschappelijk debat deelnemen – niet alleen als horzel, maar ook als partner – en dit debat ook organiseren, zoals u vandaag doet.

3. *Een cultuuromslag realiseren*, die nodig is in de wereld van cultuurhistorie, waarbij niet het behoud maar de ontwikkeling het uitgangspunt is. Ook hiervoor is Belvedere een belangrijke uitdaging.

Ik zou ook kunnen samenvatten met de regel van Willem van Toorn: 'onze blik laat geen ruimte met rust'. Als die blik ontwikkelingsgericht is, dan zie ik veel kansen om de historische component in te zetten bij de inrichting van Nederland.

Ik zie het als mijn taak de culturele component op de inhoudelijke en politieke agenda te plaatsen. Daarvoor heb ik u nodig. Verder zal ik met volle energie samen met mijn collega's van LNV en VROM werken aan Belvedere. Ik stel me een breed pakket van maatregelen voor, waarbij het accent zal liggen op bewustwording, draagvlak en democratisering.

Dames en heren, 'The past is a foreign country' luidt de titel van het gememoreerde boek van Lowenthal: het was anders en we zullen nooit precies weten hoe anders het was. Er is zoveel erfgoed om ons heen, en er verandert zoveel om ons heen, dat we moeten accepteren dat permanent en ongewijzigd behoud van dat cultureel erfgoed – als ik zo bot mag zijn – een a-historische illusie is. Het verleden is er om wat mee te doen, om te bekijken, te bestuderen of te bewonderen, dan wel om er wat troost in het licht van de eeuwigheid aan te ontlenen. Maar met de verstening en mummificatie van dat verleden is niemand gediend. De burger die moet er letterlijk mee kunnen leven, en de ruimtelijke ordening die moet er inspiratie uit kunnen putten en er een plek aan kunnen geven.

Monumentenzorg alleen als statisch gegeven plaatsen tegenover de ontwikkeling van Nederland, zoals kamerlid Duijvestein onlangs in *Vrij Nederland* deed, is een paradox van het zuiverste water: 'We can use the past fruitfully only when we realize that to inherit is also to transform'. Dus niet 'Tegen de Tijd', zoals de titel luidt van Van Toorns' gedicht, maar met de tijd mee en met respect voor culturele tradities en continuïteit.

Ik dank u voor uw inspanningen als KNOB en wens u een dynamische 100 jaar toe.